

ЕКОНОМІЧНІ ОРГАНІЗАЦІЇ КООПЕРАТИВНОГО ТИПУ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

Ю. В. Тимченко, кандидат економічних наук

Особливістю сучасного етапу розвитку економіки України є пошуки конструктивних напрямів і механізмів її прискореного розвитку та забезпечення тривалого динамічного росту. Через це зростає актуальність використання національного господарського надбання, до якого, безумовно, належить і кооперація. Внаслідок цього надзвичайно важливим є розвиток національного кооперативного руху, який слід розглядати в першу чергу в контексті його теоретичних передумов.

В основі сучасної ринкової трансформації економіки України лежать складні перетворення економічних відносин у всієї системи їх інституціонального забезпечення. Серед них особливе місце посідає утвердження кооперативної форми власності та формування на її основі відповідних економічних організацій. У структурі трансформації економічної системи нашої країни вони займають ще досить незначне місце, але їх роль поступово зростає. Тому важливого значення набуває усвідомлення особливостей кооперації як соціально-економічної форми та визначення місця і ролі різних видів кооперативних економічних організацій у галузевій і інституційній структурах економічної системи України.

Основи наукового аналізу проблем кооперації викладені у працях Р. Оуена, А. Сен-Сімона, Ш. Фур'є. Вже в їхніх роботах зустрічаються трактування значимості кооперативів для справедливого вирішення економічних проблем. З розвитком кооперативних організацій різних форм вдосконалювалися і розвивалися теоретичні концепції. Згодом свій внесок у розвиток кооперативної теорії, вирішення за допомогою кооперації суспільних і економічних проблем внесли Ш. Жид, Райфайзен, Г. Шульце-Деліч, Л. Блан, Лассаль та ін. Справедливий економічний устрій суспільства за

допомогою кооперації розглядалися і українськими вченими кінця XIX – початку XX ст. П. Височанським, Є. Зарудним, П. Пожарським, М. Левицьким, С. Бородаєвським, В. Країнським та ін. Своє бачення ролі кооперації в суспільстві висвітлювали класики марксизму К. Маркс, Ф. Енгельс, В. Ленін. Особливо перспективними та плідними для сучасних дослідників є висновки і методологічні підходи до аналізу кооперації М. Туган-Барановського і О. Чаянова, які зробили значний вклад у розвиток кооперативної теорії в Україні. У зарубіжних наукових публікаціях основоположні питання теоретичного та практичного характеру щодо кооперативних організацій досліджували такі вчені, як Д. Бартелемі, М. Бенуа, Л. Вердожа, П. Куломб, Р. Пуарель, П. Рю, З. Солер, Д. Фіш. Вітчизняні економісти радянського періоду зосередилися переважно на історичних аспектах кооперації, тоді як теорія розроблялася дещо менше. Лише в кінці 80-х рр. ці проблеми знову привернули до себе увагу вчених і практиків. Окремі аспекти розвитку конкретних видів кооперативних організацій в Україні на сучасному етапі розкриті на базі теоретичних положень і концептуальних підходів, які містяться в наукових працях вітчизняних дослідників кооперації: М. Алімана, С. Бабенка, В. Апопія, Г. Башнянина, Я. Гончарука, В. Гончаренка, Ф. Горбоноса, В. Зіновчука, О. Крисильного, М. Маліка, В. Марочка та ін. [1–7]. З одного боку, можна констатувати, що кооперація досить широко відображена в економічній літературі. Проте залишається чимало дискусійних проблем, що потребують розширення і поглиблення наукового пошуку.

Метою даної статті є розгляд кооперативних організацій як економічних організацій з позицій інституціональної теорії та системного підходу, а також дослідження їх місця і ролі

в межах економічної системи.

Аналіз проблеми базується на методологічних засадах сучасної інституціональної теорії, що тільки починають використовуватися в історико-економічних дослідженнях і дозволяють розширити межі традиційного вивчення питань розвитку кооперації. Ключовим тут є розгляд кооперації як особливої форми соціально-економічної організації ринкової системи господарства. Кооперація як самоорганізована та самодостатня форма господарювання в сучасному аспекті найбільш повно може бути розкрита в рамках сучасної теорії економічних організацій. Застосування ключових положень даної теорії до кооперативної сфери та системний підхід допомагають визначити специфіку кооперативних економічних організацій у системі сучасних економічних відносин в Україні та передбачити перспективи їх використання й розвитку.

У межах цілісної економічної системи економічні організації та інститути постійно взаємодіють і впливають одне на одного. Інститути, що впливають на суть і функціонування кооперативних організацій, мають формальний і неформальний характер. Формальними інститутами є Конституція України, цивільний і інші кодекси, кооперативне законодавство, постанови, розпорядження, що мають відношення до діяльності кооперативних організацій тощо. До неформальних відносяться традиції, стереотипи поведінки та інші стійкі форми взаємодії між людьми, які визначаються головним чином культурою, психологією і ідеологією нашого суспільства. Економічні організації, що не санкціоновані відповідними інститутами ігноруються суспільством. Прикладом можуть бути виробничі кооперативи в нашій країні, що почали легально функціонувати в кінці 80-х рр. минулого століття після прийняття державою відповідного законодавства, тобто інститутів, що регламентували діяльність кооперативних організацій. Ті ж кооперативи, які існували до цього моменту, теж функціонували на основі певних правил (інститутів), але здебільшого неформальних і часто незаконних.

Специфіка кооперативних організацій формується саме через інститути, які діють у ме-

жах певної суспільної системи та визначають умови виникнення і взаємодії кооперативних економічних організацій різних типів. Відповідне інституційне забезпечення діяльності кооперативних організацій формується залежності від типу економічної системи (ринкова, змішана, командно-адміністративна). Підсумком адаптації кооперативних організацій до інституційного середовища є забезпечення легітимності їх діяльності та підвищення можливостей виживання та функціонування в межах економічної системи.

Кооперативні організації за своєю природою є соціально-економічними організаціями, тому що це перш за все соціальний суб'єкт діяльності, соціальна система, що об'єднує, координує і спрямовує поведінку людей (соціальних груп) у процесі сумісної діяльності. Їх діяльність інтегрована, а дії елементів організації свідомі та цілеспрямовані. Соціально-економічна організація – це об'єднання людей з метою спільного вирішення економічних проблем. У даній доповіді ми зупинимося на аналізі кооперативних організацій, з позицій інституціональної теорії, як одного із типів економічних організацій.

Отже, економічна організація створюється і функціонує з метою ефективного управління ресурсами, що є її власністю.

Як відомо, економічні організації розрізняють залежно від:

- форми власності;
- цілей;
- виду та характеру господарської діяльності;
- правового статусу;
- належності капіталу та контролю;
- сфери діяльності тощо.

Особливе місце серед інститутів посідають права власності. Саме через їх призму можна глибоко дослідити суть і форми кооперативних організацій, та вирізнити їх серед інших економічних організацій.

Форма власності є визначальною ознакою типу економічної організації. Власність – це є реальні відносини між людьми, які виникають у процесі привласнення (господарського використання) всього майна. Розгляд системи відносин власності дозволяє відповісти на питан-

ня, в чий інтерес здійснюється економічна діяльність. Якщо пріоритет віддається індивідуальному інтересові, то говорять про систему відносин індивідуальної власності. Якщо ж привласнення здійснюється в інтересах будь-якого колективу, то мова йде про колективну власність.

Відомо, що відносини власності значною мірою формують господарську систему, визначають норми відносин і поведінки людей. Саме вони зумовлюють:

- спосіб поєднання працівника із засобами виробництва;
- мету функціонування та розвитку господарської системи;
- соціальну структуру суспільства;
- характер стимулів трудової діяльності;
- спосіб розподілу результатів праці.

Залежно від того, хто є суб'єктом власності, виділяють її види та форми: державна, муніципальна, приватна, кооперативна тощо. Багатоманітність форм власності відображає різний ступінь розвитку продуктивних сил і організаційно-економічних відносин, а також різний ступінь усупільнення виробництва в різних галузях господарства. В індустріально розвинених країнах ринкової орієнтації існує велика кількість типів і форм приватної власності: одноосібна власність фермерів; трудова приватна власність (крамниця, магазин, кафе, аптека тощо); індивідуальне приватне підприємство з невеликою кількістю робітників, які працюють за наймом; акціонерні товариства та ін.

За ознакою привласнення всі численні форми власності можна звести до трьох груп: індивідуальна, колективна та державна. Кооперативні організації, як правило, відносять до колективної форми приватної власності, вона широко розповсюджена в світі. Так, кооперативна власність – це є власність колективна, власність членів колективу, який добровільно об'єднався для спільної діяльності в будь-якій сфері на основі спільного використання ресурсів.

Отже, власність кооперативних організацій різних видів утворюється із вступних, пайових і цільових внесків, залучених коштів, а також прирощення майна в результаті госпо-

дарської діяльності і в тому числі трудового внеску працівників (найманих і членів кооперативу) та реалізується через права приватної власності.

Право власності – це виключне право, що передбачає заборону на несанкціонований доступ до об'єкта власності тих, хто не є власником. Оскільки ці права наділяють власників певними, чітко визначеними і соціально визнаними правочинностями для вирішення питань, пов'язаних з їх діяльністю, то їх називають частковими правочинностями, а власність – набором, чи «пучком», часткових правочинностей. Спеціалісти в галузі теорії прав власності пропонують різні комбінації часткових правочинностей, які мають покривати весь спектр відносин між людьми з приводу власності на економічні блага. Найбільш відомий перелік запропонував англійський економіст А. Оноре в 1961 р. Якщо інтерпретувати їх щодо кооперативних організацій, то права власників кооперативних організацій можна було б представити у такому вигляді: 1) право володіння, що означає право власників здійснювати контроль над своїм підприємством і заборону контролю його з іншими особами; 2) право використання, тобто право отримувати користь від діяльності свого підприємства; 3) право управління, що означає виключне право власників кооперативу приймати рішення про будь-які дії відносно ресурсів, що є предметом їх власності. Це право включає і можливість передачі права управління; 4) право на дохід, що отримується в результаті використання ресурсів та здійснення господарської діяльності; 5) право на безпеку, тобто на захист від неправомірних дій приватних осіб (пограбування, крадіжка) чи держави (експропріація); 6) право на безстроковість правочинностей, що означає приналежність цих правочинностей власникам кооперативної організації без будь-яких обмежень у часі, та можливі інші права.

Варто додати, що кооператив є специфічним видом економічної організації. Його унікальність полягає в тому, що він орієнтований не на отримання прибутку, а на найповніше задоволення економічних потреб своїх членів, які одночасно є і клієнтами, і власниками свого

підприємства. Деякі дослідники наголошують на неприбутковості кооперативних організацій. На нашу думку, переконання є помилковими, адже успішна господарська діяльність кооперативу передбачає отримання прибутку, хоча прибуток не є основною метою функціонування кооперативної організації.

За цілями кооперативних організацій розрізняють їх види й типи. Цілі є наступною після форми власності базовою ознакою (характеристикою) кооперативної організації. Цілі є найбільш загальними орієнтирами діяльності організації, досягнення яких передбачається в повному обсязі чи у своїй більшій частині. Відповідно до обраної мети формується стратегія розвитку кооперативної організації, тактика, розроблюються прогнози і плани подальших дій, оцінюються результати прийнятих рішень тощо. Досягнення мети є для будь-якої економічної організації бажаним, на досягнення якої спрямована її діяльність.

Усі кооперативні організації діляться на виробничі, споживчі, обслуговуючі та багатопрофільні. Але всі вони мають спільну мету – задоволення своїх потреб з найменшими затратами ресурсів.

Люди об'єднуються в організації тільки тому, що поодиночки не можуть досягти своїх індивідуальних цілей – ідеального для них результату діяльності. Щоб досягти мети, люди в організації добровільно передають їй частину своїх індивідуальних свобод. У здійсненні виробничих процесів діє логічна послідовність: «проблема – мотив – вирішення». Проблема, що досягла гостроти, при якій індивід готовий до дії, стає мотивом. Поява мотиву породжує необхідність прийняти рішення про те, яким же чином досягти поставленої мети. Кожна економічна організація дотримується певних правил чи принципів у процесі своєї діяльності. Кооперативні організації мають свої принципи, яких повинні чітко дотримуватися. Вони є найбільш визначальною ознакою кооперативних організацій і дозволяють ідентифікувати їх серед інших типів економічних організацій.

Такі основоположні правила або принципи діяльності закладені у статуті кооперативу. Статут містить детальну інформацію про коо-

ператив. У ньому конкретно визначені функції і структура кооперативу.

Принципи кооперації – це основа взаємодії членів кооперативу, що забезпечує збереження їх статусу, як власників, це модель поведінки, алгоритм діяльності членів кооперативу та його виборчих органів. Принципи стосуються кожного кооператора: статус членства, характер управління і контролю, порядок розподілу прибутків, обов'язкові певні види суспільної діяльності, комерційне та інше співробітництво між кооперативами. В їх основу покладені «рочдельські принципи». Рочдельські кооператори вдало поєднали принцип матеріальної зацікавленості членів кооперативу (споживацький дивіденд) і норм господарської діяльності, які найбільше пристосовані до умов ринкової економіки. Вони стали підтримувати участь членів кооперативу в господарських операціях, що призвело до постійного росту товарообороту та прибутку. Ці норми й чесне кваліфіковане демократичне управління, дозволили досягати господарських успіхів протягом уже більше ніж півтора сторіччя.

Враховуючи значення й важливість принципів, досвід історії розвитку кооперативних організацій, зазначимо, що кооперативні принципи – це основні положення, на яких базується вся кооперативна теорія. Вони лежать в основі формування, розвитку та функціонування кооперативних організацій. Це усталені вимоги організаційно-економічного характеру, на яких ґрунтується діяльність кооперативу і без їх дотримання втрачає свій зміст.

Отже, на наш погляд, з позицій інституційної теорії, кооперація за змістом є економічним явищем, суть якого полягає у взаємодії, співробітництві, формуванні спільної власності на засоби виробництва, для досягнення спільної мети при мінімальних затратах ресурсів на основі взаємної вигоди для всіх учасників кооперації. Організаційною формою кооперації є кооперативні організації (кооперативи), які можуть розвиватися лише за умови забезпечення відповідного інституційного середовища, яке не деформує їх природи і сутності. Кооперативні організації формуються і функціонують на загальноприйнятих кооперативних принципах.

На сучасному етапі розвиток кооперації стримується через недосконалість відносин власності, господарського механізму, порушення принципів кооперації, недостатньою підтримкою держави. Кооперативні економічні організації можуть функціонувати й розвиватися тільки в умовах загального вдосконалення інституціонального ринкового середовища з його правовими, соціальними, економічними, політичними й іншими чинниками. Адже основними причинами відставання у розвитку кооперації в Україні від країн Західної Європи стали не тільки уповільнення в економічному розвитку, але й бездіяльність і байдужість держави, її законодавчих органів до цієї проблеми, відсутність відповідного інституційного забезпечення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Горбонос Ф. В. Кооперація методологічні та методичні основи / Ф. В. Горбонос. – Львів : Львівський аграрний державний університет, 2003. – 264 с.
2. Зіновчук В. В. Організаційні основи сільськогосподарського кооперативу / В. В. Зіновчук. – К. : Логос, 1999. – 256 с.
3. Латфуллин Г. Р. Теория организации : учеб. для вузов / Г. Р. Латфуллин, А. В. Радченко. – СПб. : Питер, 2003. – 400 с.
4. Лафта Дж. К. Теория организации : учеб. пособие / Дж. К. Лафта. – М. : ТК Велби, Проспект, 2006. – 416 с.
5. Макаренко А. П. «Теория и история кооперативного движения» : учеб. пособие для студ. высших и средних спец. учеб. заведений / А. П. Макаренко. – 2-е изд. – М. : ИКЦ «Маркетинг», 2002. – 328 с.
6. Мильнер Б. З. Теория организации : ученик / Б. З. Мильнер. – 5-е изд., перераб. и допол. – М. : ИНФРА-М, 2005. – 720 с.
7. Нестеренко А. Н. Экономика и институциональная теория / А. Н. Нестеренко ; отв. ред. акад. Л. И. Абалкин. – М. : Эдиториал УРСС, 2002. – 416 с.

УДК 334.73.01:338.43.01

ЕКОНОМІЧНА СУТНІСТЬ ПОНЯТТЯ «КООПЕРАЦІЯ»

А. Д. Корягіна; В. В. Зіновчук, доктор економічних наук

Реформування вітчизняної економіки корінно змінило взаємовідносини економічних агентів і створило соціально-правові передумови для розвитку ринкових інституцій. В аграрному секторі економіки відбулися зміни земельних і майнових відносин, виникли підприємства якісно нових організаційно-правових форм. Зазначені перетворення в першу чергу спрямовані на підвищення результативності, ефективності та конкурентоспроможності суб'єктів господарювання.

Однак у ситуації, коли ще значна частина сільськогосподарських формувань знаходиться в процесі кардинальних змін відносин власності, організації виробництва, системи

управління тощо, принципово важливо зберегти існуючі майнові комплекси, виробничу та соціальну інфраструктуру, сівозмінні, кваліфіковані кадри тощо. Особливо це доречно для нинішнього етапу розвитку, коли ситуація в аграрному секторі стала певним обмежувальним чинником у формуванні та розвитку потенційних можливостей аграрних підприємницьких структур. За таких умов організаційно-правовою формою підприємства, що, з одного боку, зберігає переваги великомасштабного виробництва, а з іншого – є адекватною завданням ринкової трансформації, є сільськогосподарські кооперативи.

Вагомий внесок у розвиток теоретичних за-